

УДК 008

Olszanecka Natalia

ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA UKRAIŃSKICH ŻYDÓW***Olszanecka N. National consciousness of Ukrainian Jews***

The article is dedicated to the problem of national consciousness of Ukrainian Jews. The main purpose is to demonstrate the social and political autonomy of the Ukrainian Jews and present them as a group that has a very strong sense of national identity. This will be achieved through the historical analysis, characteristics of anti-Semitism in the Ukraine, and the description of the major Jewish organizations.

Key words: *Jews, Ukraine, anti-Semitism, violence, politics, nation, minority, majority, national consciousness.*

Ольшанецька Н. Національна самосвідомість українських євреїв

Стаття присвячена проблемі національної свідомості українських євреїв. Основна мета полягає в демонстрації соціальної й політичної автономії українських євреїв і представити їх як групу, яка має дуже сильне почуття національної ідентичності. Це буде досягнуто за рахунок історичного аналізу, характеристики антисемітизму в Україні, а також опису основних єврейських організацій.

Ключові слова: *євреї, Україна, антисемітизм, насильство, політика, нація, меншіна, більшість, національна свідомість.*

Ольшанецка Н. Национальное самосознание украинских евреев

Стаття посвящена проблеме национального сознания украинских евреев. Основная цель состоит в демонстрации социальной и политической автономии украинских евреев и представить их как группу, которая имеет очень сильное чувство национальной идентичности. Это будет достигнуто на основании исторического анализа, характеристики антисемитизма в Украине, а также описаны основных еврейских организаций.

Ключевые слова: евреи, Украина, антисемитизм, насилие, политика, нация, меньшинство, большинство, национальное сознание

Rozpoczynając rozważania dotyczące świadomości narodowej ukraińskich Żydów nie sposób pominąć wyjaśnienia kilku pojęć, których autorka będzie używać w dalszej części artykułu. *Naród* będzie więc rozumiany jako wspólnota o podłożu etnicznym, gospodarczym, politycznym, społecznym i kulturowym wytworzona w procesie dziejowym, przejawiająca się w świadomości swych członków. Jednym z istotnych wyróżników narodu, jest kwestia istnienia świadomości narodowej, czyli postrzeganie własnej zbiorowości jako narodu. *Świadomość narodowa* to zarówno poczucie przynależności z określonym narodem, jak i poczucie więzi kulturowo-etnicznej ze świadomością ciągłości historycznej. *Nacjonalizm* jest postawą społeczno-polityczną, uznającą naród za najwyższe dobro w sferze polityki. Nacjonalizm uznaje sprawy własnego narodu za najważniejsze. *Mniejszość narodowa* to grupa ludzi zamieszkująca obszar danego państwa, odróżniająca się od większości społeczeństwa językiem, kulturą, pochodzeniem etnicznym bądź religią.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie odrębności społeczno-politycznej ukraińskich Żydów i przedstawienie ich jako grupy, która posiada bardzo silną świadomość odrębności narodowej. Koncepcja ta zostanie zrealizowana poprzez przeprowadzenie szczegółowej analizy historycznej, przyjrzenie się przejawom antysemityzmu na Ukrainie i charakterystykę najważniejszych politycznych organizacji żydowskich.

1. Uwarunkowania historyczne

Ludność pochodzenia żydowskiego po raz pierwszy pojawiła się na terytorium współczesnej Ukrainy w już w IV wieku p.n.e. Pierwsze ślady obecności żydowskiej znajdujemy na półwyspie Krymskim. Ludność zamieszkująca dolinę Wołgi, Donu i Dniepru utrzymywała ożywione stosunki dyplomatyczne i gospodarcze z Bizancjum, Persją i Kaganatem Chazarskim¹. Po podboju Chazari, w X wieku, na mocy edyktu księcia Światosława, Żydzi osiedlili się w Kijowie, na Krymie i na Kaukazie².

¹ Kaganat Chazarski składał się głównie z tureckich plemion. Przywódcami Chazarów były osoby tureckiego pochodzenia, które nawrócił się na judaizm, lub ich potomkowie.

² Євреї. Українська енциклопедія. <http://www.encyclopediaofukraine>.

W XI i XII wieku chazarscy Żydzi zaczęli migrować na północ. Część z nich osiedliła się na terytorium Rusi Kijowskiej. W tym okresie na Ukrainie znajdowali się także uciekinierzy z krucjat wyznania mojżeszowego i coraz częściej tzw. Żydzi europejscy, migrujący za zwyczaj z terytorium Niemiec. Część kijowskich książąt przychylnie odnosiła się do wyznawców judaizmu, gdyż byli oni niezastąpieni jako pośrednicy handlowi, a ponadto stanowili olbrzymie wsparcie w dziedzinie finansów. Żydzi byli powoływani na stanowiska administracyjne i finansowe. Jednakże, podobnie jak w innych częściach Europy, ten przyjazny stosunek nie obejmował wszystkich warstw społeczeństwa. Podczas powstania w Kijowie, w 1113 roku, dzielnica żydowska została obrabowana, a za panowania Włodzimierza Monomacha Żydzi zostali wygnani ze stolicy. Pokój i poprawę stosunków przyniósł dopiero podbój mongolski. W jego wyniku powstał jednolity porządek państwowy, w którym cała podbita ludność traktowana była w ten sam sposób¹.

Wypędzenie Żydów z państw Europy Zachodniej i Środkowej w okresie od XIII do XV wieku doprowadziło do ich migracji na terytorium Austrii, Węgier, Czech, Moraw, Polski i Imperium Osmańskiego. Już w 1500 roku Żydzi zamieszkujący 23 ukraińskie miasta funkcjonujące w ramach polskiej administracji, stanowili jedną trzecią ogółu ludności wyznania mojżeszowego w Królestwie Polskim. Żydzi zamieszkujący Europę Środkową (aszkenazyjscy) mówili w języku jidysz (język wywodzący się z dialektu wysokoniemieckiego i zapisywany alfabetem hebrajskim), nosili charakterystyczny ubiór i zazwyczaj mieszkali z dala od miejscowej ludności, w wydzielonych częściach miast lub w małych osiedlach żydowskich. Po wprowadzeniu zakazu posiadania przez nich gruntów i uchwaleniu innych ograniczeń zawodowych, większość Żydów pracowała jako rzemieślnicy i w handlu detalicznym. Pod opieką polskich monarchów, którzy ograniczali wrogie postawy szlachty polskiej i mieszczan, Żydzi podlegali bezpośrednio królowi, któremu placili oddzielne podatki. Zgodnie z dekretami królewskimi z 1264 roku mogli oni posiadać własne władze gminne².

com/display.asp?AddButton=pages\JE\Jews.htm. – Режим доступа: (21.12.2012).

¹ Ibidem.

² Ibidem

Pod koniec XV wieku ludność pochodzenia żydowskiego z terenu Polski i Niemiec zaczęła przybywać na terytorium Ukrainy, które znajdowało się pod panowaniem litewskim. Kijów stał się wówczas jednym z największych ośrodków żydowskiej edukacji religijnej. Okres ten był także okresem cierpienia żydowskiej ludności spowodowanym atakami Tatarów Krymskich. W 1482 roku wielu wyznawców judaizmu zostało złapanych przez Tatarów i sprzedanych do niewoli na Krymie. Największa migracja Żydów na Ukrainę miała miejsce pod koniec XVI wieku. Duża część z imigrantów przybyła z terytorium Polski i Litwy, ale była to także ludność z Włoch i Niemiec. W 1569 roku wraz z powstaniem Rzeczypospolitej Obojga Narodów, duża część obszarów Ukrainy została otwarta dla kolonizatorów i tworzenia majątków ziemskich. Między latami 1569 a 1648 liczba Żydów na Ukrainie wzrosła z 4.000 do około 51 325. Zamieszkiwali oni w sumie 115 miast i miasteczek, głównie w okolicach Kijowa, Podolska i Wołynia. Od XVI wieku Żydzi zaczęli wykorzystywać nowe możliwości pracy w przygranicznych terenach Ukrainy. Służyli jako pośrednicy przy zakupie ziemi przez magnatów, opiekowali się nieruchomościami podczas nieobecności właścicieli. Wielu z nich było najemcami, poborcami podatków, zarządcami, właścicielami tawern, hoteli, młynów, tartaków i gorzelni. W handlu konkurowali z Ukraińcami¹.

Sytuacja ludności żydowskiej znacznie się pogorszyła w XVII wieku. Niezadowolenie związane z trudnymi warunkami życia ukraińskich chłopów doprowadziło do wybuchu powstania kozackiego w 1648 roku pod przewodnictwem Bohdana Chmielnickiego. Polscy ziemianie, katolicy i Żydzi byli głównymi ofiarami powstania. W wielu miastach, zwłaszcza na Podolu, Wołyniu i lewobrzeżnej Ukrainie, ludność żydowska została prawie całkowicie wyteńpiona. Żydowscy kronikarze szacują liczbę zmarłych na pomiędzy 100.000 a 120.000 osób². Niektórzy Żydzi aby uniknąć prześladowań przechodzili na chrześcijaństwo. Zgodnie z postanowieniami traktatu z 1649 roku osoby wyznające judaizm nie mogły mieszkać na koza-

¹ Україна. Евреи на території України до кінця 18 в. Society for Research on Jewish Communities. – Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/15408#03> (21.12.2012).

² Liczba ta według współczesnych historyków jest zawyżona i nie odzwierciedla rzeczywistych danych.

ckiej Ukrainie. Tymczasem, zdarzały się przypadki, kiedy Żydzi dołączali się do Starszyny Hetmanatu¹.

Po rozbiorze Polski, pod koniec XVIII wieku, liczbę Żydów w Imperium Rosyjskim szacowało się na 900 tys. osób. Władza podjęła wtedy ustawę zakazującą osiedlania się ludności wyznania mojżeszowego w Rosji. W 1772 roku (a następnie w 1791, 1804, 1835 r) rząd utworzył tzw. strefy osiedlenia – obszary poza którymi osadnictwo żydowskie było zabronione. Na Ukrainie strefa ta obejmowała prawie całe terytorium byłej Rzeczypospolitej: lewobrzeżną Czernichowszczyznę, Połtawę, Noworosję, Kijowszczyznę (z wyjątkiem Kijowa i od 1812 roku Besarabii). Strefa osiedlenia istniała do 1915 roku².

Za panowania cara Aleksandra I (1801-1825) sytuacja Żydów początkowo uległa poprawie, złagodziły się ograniczenia dotyczące osadnictwa ruchu i edukacji. Ekonomicznie, Żydzi osiągnęli szczyt w południowej Ukrainie, gdzie wiodli prym w handlu mięsem. Utrzymywali także szczególnie silną pozycję w centrach handlowych, takich jak Odessa, Krzemieńczuk i Berdyczów. Za panowania Mikołaja I (1825-1855) prześladowania przybrały na sile. Przyjęto między innymi ustawę nakazującą obowiązkową służbę wojskową dla Żydów (1827), zakaz osiedlania się w miastach (Kijów, Chersoń i Sewastopol), zakaz używania języka hebrajskiego i jidysz w miejscach publicznych oraz dalsze restrykcje dotyczące podróży. Za czasów panowania Aleksandra II (1855-81) część ograniczeń została zniesiona. Ulgi dotyczyły przede wszystkim kupców, absolwentów wyższych uczelni, a także części rzemieślników. Pobór Żydów do armii został jednak utrzymany. W 1872 roku Żydzi aktywnie angażowali się w sektor przemysłowy na Ukrainie: ich akcje szacuje się na 90 proc. w branży alkoholowej i ok. 32 proc. w przemyśle cukrowniczym. Jednakże, od chwili pogromu w Odessie w 1871 roku, udział Żydów w życiu gospodarczym Ukrainy gwałtownie spadł, a po zabójstwie cara wprowadzono nowe przepisy, które ograniczyły działalność Żydów³.

Panowanie Aleksandra III (1881-1896) i Mikołaja II (1896-1917) było erą sponsorowanych przez państwo pogromów (1881-1882, 1903, 1905). Rząd wprowadził również nakaz wypędzenia Żydów

¹ P. Magocsi. *A History of Ukraine*. – Washington 1996. – S. 350.

² Украина. Евреи на территории..., op. cit.

³ S. Dubnow. *The newest history of the Jewish people 1789-1914*. – Moskwa, 2002. – S. 140–160.

z Kijowa (1886) i Moskwy (1891). Wprowadzono system segregacji ludności żydowskiej w strefie osiedlenia¹.

1.1. Ukraina radziecka

Upadek caratu w marcu 1917 roku przyniósł emancypację Żydów w imperium rosyjskim. 20 marca 1917 roku Tymczasowy Rząd Rosji ogłosił Żydów jako równych innym obywatelom. Nie byli oni jednak w stanie uzyskać status mniejszości narodowej lub autonomii. Wielu Żydów aktywnie uczestniczyło w działalności rewolucyjnej i wspierało dojście do władzy bolszewików. Zajmowali także czołowe pozycje w nowym rządzie bolszewickim. Wśród nich warto wymienić pochodzącego z Ukrainy Leona Trockiego. Zdecydowana większość Żydów ukraińskich była jednak trzymana z dala od rewolucyjnych wydarzeń i często cierpiała na skutek bolszewickiego terroru².

W lipcu 1917 roku Rada Centralna zaprosiła do wzięcia udziału w obradach przedstawicieli różnych narodowości Ukrainy: Rosjan, Polaków i Żydów. W rezultacie 50 Żydów wstąpiło do Rady Centralnej. Żydowskie partie reprezentowane były również w Sekretariacie Generalnym. Mojżesz Rafes – członek partii Bund, został mianowany ministrem finansów. Z chwilą powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej, 20 listopada 1917 roku Mosze Zilberfarb został sekretarzem generalnym Departamentu do Spraw Żydowskich, a następnie po odzyskaniu niepodległości 25 stycznia 1918 został Ministrem Spraw Żydowskich. 10 października 1917 roku powstał zespół doradczy reprezentujący najważniejsze partie żydowskie i doszło do zwołania Tymczasowej Rady Narodowej Żydów Ukrainy, która spotkała się w listopadzie 1918 roku. Językiem obrad był jidysz. Dyskutowano o ustawie dającej autonomię Żydom, która uchwalono rok później³.

Podczas walk o niepodległość (1917-20) doszło do wielu masakr ludności żydowskiej. Biała Armia postrzegala Żydów jako pro-bolszewicki element i organizowała zbiorowe pogromy. Rząd i dowództwo armii Ukraińskiej Republiki Ludowej próbowało przeciwstawiać się masakrom ludności żydowskiej. Powołani trybunały wojskowe i niektórzy uczestnicy zamieszek zostali straceni. Rząd pomógł również ocalałym z pogromów⁴.

¹ Ididem.

² Євреї. Українська енциклопедія..., op. cit.

³ Ididem.

⁴ V. Danilenko. Kiev District Commission of the Jewish Public Com-

Konsolidacja reżimu bolszewickiego przyniosła społeczności żydowskiej zarówno nowe problemy, jak i nowe możliwości. Ograniczenia dotyczące udziału Żydów w rządzie zostały zniesione, zwłaszcza dla tych, którzy wybrali drogę asymilacji. Specjalna sekcja żydowska powstała wewnątrz partii komunistycznej, aby ułatwić udział wyznawców judaizmu w życiu politycznym państwa. Żydzi korzystali nowych praw, szczególnie w dziedzinie edukacji, gospodarki i administracji rządowej. Szacuje się, że do partii bolszewickiej dołączyło się jednak tylko 0,5 proc. ludności żydowskiej¹.

Według spisu ludności z 1926 roku w miastach na Ukrainie mieszkało 60 proc. wszystkich Żydów. Stanowili oni większość ludności w Żytomierzu, Winnicy, Umanie, Nowogradzie, Wołyniu, etc. Na Ukrainie Zachodniej według polskiego spisu powszechnego z 1921 roku większość Żydów mieszkała w miastach takich jak: Buczacz, Kowel, Drohobycz, Łuck, Równem, Tarnopol. W wyniku migracji ludności liczba Żydów na Ukrainie spadła między latami 1897 a 1926 z 1,64 mln do 1,56 mln, podczas gdy w całym ZSRR wzrosła z 2,43 mln do 2,59 mln. Ponadto, wraz z utworzeniem w 1928 roku Żydowskiego Okręgu Autonomicznego z Ukrainy wyjechała spora grupa Żydów. Od roku 1924 w USRR znajdowały się 162 żydowskie osiedla rolne, które zgrupowano w pięć regionów².

Okupacja niemiecka na Ukrainie w czasie II wojny światowej był tragedią dla ukraińskich Żydów. W Związku Radzieckim zginęło 2,5 z 4,8 milionów Żydów. Zabójstwa rozpoczęły się jesienią 1941 roku, najpierw w centralnej części Ukrainy, a później w zachodniej. Tylko w Kijowie 35 tys. osób zginęło w Babim Jarze. Masowe mordy Żydów przeprowadzono wszędzie. Ludność ukraińska miała szeroki udział w tych morderstwach. Jednak, mimo kary śmierci za pomoc Żydom, wielu Ukraińców próbowało ukryć Żydów. Żydowska organizacja Yad Vashem podała nazwiska 1755 osób, które ryzykowały swoje życie aby ratować Żydów³.

mittee for Relief to Victims of Pogroms. State Archive of the Kiev Oblast. Режим доступу: <http://www.eastview.com/docs/FR-3050-vstuplenie%20Eng.pdf>, (21.12.2012).

¹ В. М. Кабузан, В. І. Наулко. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. – № 6.

² О. Беренштейн. Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України у 20-30 роках ХХ ст. – Кіјів, 1998. – С. 10–17.

³ Євреї. Українська енциклопедія..., op. cit.

1.2 Lata powojenne

Ludność żydowska była obiektem dyskryminacji również w latach powojennych. Utrudniano branie udziału w życiu społecznym, ograniczano możliwości nauki hebrajskiego, zakazano wystawianie przedstawień w języku jidysz, wprowadzono zakaz publikacji w jidysz, aresztowano setki żydowskich przywódców i pisarzy. W 1953 roku, po śmierci Józefa Stalina, prześladowania weszły na siłę ze względu na sprawę lekarzy (sześciu z nich było pochodzenia żydowskiego), którzy zostali oskarżeni o spiskowanie z mocarstwami zachodnimi aby otruć sowieckich przywódców. Tysiące Żydów usunięto z oficjalnych stanowisk, w szczególności w siłach zbrojnych i służbach bezpieczeństwa, a ich rola w partii komunistycznej została obniżona. Na wyższych uczelniach wprowadzono organicznie ilości miejsc dla studentów żydowskich¹.

Po śmierci J. Stalina kontynuowano kampanię asymilacji, tłumienia kultury i religii. Antysemityzm w przebraniu «antysjonizmu» stał się częścią radzieckiej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Ukraińskie instytucje edukacyjne zostały również wykorzystane w tej kampanii, na przykład Ukraińska Akademia Nauk SRR w 1963 roku opublikowała antysemicką broszurę. Tylko ok. 60 synagog przetrwało do 1980 roku, a ponad połowa z nich znajdowała się w Gruzji².

Po zakończeniu wojny sześciodniowej w 1967 roku na Bliskim Wschodzie i powstaniu ruchu dysydenckiego w ZSRR, ożywiła się żydowska emigracja. W 1970 roku miała miejsce masowa emigracja Żydów z Ukrainy na Zachód, w tym do Izraela i USA. W latach 70-tych i 80-tych, 250.000 obywateli radzieckich wyemigrował na izraelskich wizach. Proces stał się na tyle masowy, iż zaczęto odmawiać udzielania zgody na emigrację³.

W 1979 roku ukraińscy żydowscy emigranci w Izraelu założyli Społeczny Komitet Żydowsko-ukraińskiej Współpracy, który w 1981 roku przekształcił się w Towarzystwo Stosunków Żydowsko-Ukraińskich. W 1989 roku według radzieckiego spisu ludności Ukrainę zamieszkiwało 487.000 Żydów. Mimo uzyskania przez Ukrainę niepodległości Żydzi byli wciąż dyskryminowani. Nie mogli np. uczestniczyć w niektórych instytucjach edukacyjnych. Antysemityzm ulegał jednak zmniejszeniu. W latach 90-tych ponad połowa ukraińskich Ży-

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ Ibidem.

dów wyemigrowała. W 2000 roku państwo to zamieszkiwało już tylko 114 tys. osób pochodzenia żydowskiego. W 2008 roku powołano do życia Ukraiński Komitet Żydowski, który ma na celu skoncentrowanie wysiłków przywódców żydowskich z Ukrainy w rozwiązywaniu strategicznych problemów społeczności i rozpatrywanie społecznie istotnych kwestii. Komisja zadeklarowała zamiar stania się jedną z najbardziej wpływowych organizacji chroniących prawa Żydów¹.

Źródło: И. Зисельс, Динамика численности еврейского населения Украины, Опубликовано на сайте ассоциации еврейских организаций и общин Украины, <http://www.vaadua.org/josef2006/dinamChisl.html>,

2. Antysemityzm na Ukrainie – prawda, czy mit?

Zjawisko antysemityzmu, czyli szczególnej niechęci i wrogości wobec Żydów nabrało specjalnego znaczenia w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Stało się symbolem czegoś złego i niedopuszczalnego. Można nawet powiedzieć, że duchowe, intelektualne i moralne skutki zagłady Żydów długo dojrzewały do postaci, jaką przybrały obecnie, manifestując się także w anty-semickiej poprawności politycznej. Napiętnowanie antysemityzmu odgrywa więc doniosłą rolę w kształtowaniu się świadomości społecznej w XXI wieku. Zabiegi te dotyczą stosunku do Żydów, ale głęboko zakorzeniony w kulturze

¹ И. Зисельс. Динамика численности еврейского населения Украины. Режим доступа: <http://www.vaadua.org/josef2006/dinamChisl.html> (21.12.2012).

europiejskiej obraz Żyda jako «obcego» stał się symbolem wszelkiej kulturowej obcości, czegoś odmiennego i nie lubianego¹.

Tożsamość narodowa kształtowana przez przedstawicieli społeczeństwa ukraińskiego w okresie transformacji strukturalnej i społecznej charakteryzuje się ambiwalencją i jest przykładem mentalności *homo postsovieticus* – w której przeplatają się pozostałości starej rzeczywistości i załączki nowego postrzegania świata. Taka sytuacja przejawia się najczęściej poprzez współlistnienie uczuć i nastrojów skrywanej lub jawnej wrogości w stosunku do przedstawicieli «nie swojej» grupy etnicznej. Czego przykładem jest często powracające w dyskursie politycznym hasło «Ukraina dla Ukraińców». Sytuacja ta jest związana z procesem budowania opozycji poprzez przeciwstawianie kategorii swój-obcy. Według nauk politycznych i socjologii prowadzi to nieuchronnie do konfliktu. «Obcy» staje się bowiem «wrogiem», ponieważ ponosi wszelką odpowiedzialność za wszystkie problemy państwa, zwłaszcza błędy elit. Organizacje, które posługują się hasłami wrogości wobec grup etnicznych zachęcają obywateli do represji wobec tych «obcych». Najważniejszy staje się slogan, który podzieli społeczeństwo i odda jego negatywne nastroje. Ukraińscy nacjonalisci, którzy formułują hasła anty-żydowskie powołując się na kwestie etniczności często pomijają fakt, iż Żydzi na Ukrainie są ludnością autochtoniczną².

Począwszy od 1990 roku na Ukrainie działało kilka grup nacjonalistycznych i antysemickich. Antysemickie nastroje związane są również z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym. Wiele z grup, które deklarują antysemityzm ma poparcie wśród partii i działaczy rządowych. Chociaż osoby pochodzenia żydowskiego zajmują ważne stanowiska rządowe, nadal napotykać wiele nienawiści z powodu swojej religii i przekonań. Wielu obywateli Ukrainy odnosi się z nieufnością ku ukraińskim Żydom wierząc, że w pierwszej kolejności są oni lojalni wobec Izraela, a nie Ukrainy. Badanie przeprowadzone w 1990 roku wykazały, że 7 proc. narodu nadal wierzy, że Żydzi aktywnie dążą do przejęcia politycznych i społecznych kręgów Ukrainy, a 10 proc., że Żydzi są odpowiedzialni za cierpienia i dewastacji gospodarze³.

¹ Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie. Raport z Badań. pod red. I. Krzemińskiego. – Warszawa, 2004. – S. 15–17.

² Украина для евреев? – Режим доступу: <http://telegrafua.com/social/11679/> (21.12.2012).

³ И. Каминник, А. Ганжа. Украина для евреев? – Режим доступу:

We wrześniu 1993 roku w Winnicy wybuchły zamieszki, podczas których członkowie skrajnie prawicowego UNA-UNSO (Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe-Ukraińska Samoobrona Narodowa) pikietowali biuro miejscowego żydowskiego burmistrza Dymitra Dvorikisa. W tym samym czasie, inni żydowscy burmistrzowie (Odessa i Doniecka) stali się również przedmiotem antysemitycznych kampanii.

W ostatnich latach ukraińskie Centrum Badań Żydowskich (Центр еврейских исследований) przedstawiło raport na temat przejawów antysemityzmu w mediach. Z raportu wynika, że wraz z przybliżającymi się wyborami na Ukrainie rosła również liczba wystąpień antysemitycznych i antyizraelskich. Wśród najbardziej rażących przykładów znalazł się program «Okna na Europę», emitowany na antenie popularnej telewizji Kanał 5. Prowadzący program Igor Slisarenko dał się poznać jako krytyk Izraela. Dostęp do anten miał również Sergiej Ratusznyak, burmistrz Użgorodu i kandydat na prezydenta Ukrainy. W jednym z wywiadów ogłosił on, że jeśli zostanie prezydentem natychmiast zerwie stosunki dyplomatyczne z Izraelem i raz na zawsze skończy z «żydowskimi klanami okradającymi Ukrainę». Mimo wyraźnie antysemitycznego charakteru wystąpienia Centralny Komitet Wyborczy nie miał zastrzeżeń i zarejestrował go jako kandydata na urząd prezydenta¹.

Najlepszy polityk Ukrainy w 2012 roku (wg notowań ukraińskich serwisów informacyjnych) neobanderowiec Oleg Tjahnybok znalazł się na liście największych antysemitów 2012 roku. Jest on znany ze swoich wypowiedzi o «paskudzących chasydach z wirusami» i o tym, że «Ukrainę okupowali nie Niemcy, lecz Żydzi». Listę sporządziło Centrum Szymona Wiesenthala, światowa żydowska organizacja walki z antysemityzmem. Wg informacji Centrum lider skrajnie nacjonalistycznej organizacji «Swoboda» apelował do Ukraińców, aby przystąpili do czystki etnicznej 400 tys. Żydów i innych mniejszości narodowych, zamieszkałych na Ukrainie. O. Tjahnybok apelował, aby zniszczyli moskiewsko-żydowską mafię, która rządzi na Ukrainie. Drugim działaczem, który wszedł do dziesiątki największych antysemitów świata jest inny bojownik «Swobody» Igor Myrosznychenko².

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/ukraine.html> (21.12.2012).

¹ M. Petrow. Nasilający się antysemityzm na Ukrainie i w Mołdowie. Portal Społeczności Żydowskiej. – Режим доступу: <http://www.jewish.org.pl/index.php/en/antysemityzm-mainmenu-72/2887-nasilajpcy-sintysemityzm-na-ukrainie-i-w-mosdowie.html> (21.12.2012).

² E. Tuzow-Lubański. Watażka «Swobody» – największy anty-

28 października 2012 roku na Ukrainie odbyły się wybory parlamentarne. Kampaniom wyborczym zawsze towarzyszyło nasilenie propagandy antysemitkiej. Proces głosowania był nadzorowany przez ponad stu Izraelczyków – parlamentarzystów, działaczy samorządowych, dziennikarzy. Około 10 proc. głosów uzyskała partia «Swoboda», otwarcie zajmująca szowinistyczne, ultrapravicowe stanowisko. Wynik ten umożliwił stworzenie frakcji parlamentarnej Partii obejmującej 37 osób i delegowanie swojego przedstawiciela na stanowisko wicemarszałka Rady Najwyższej Ukrainy. Prawdą jest, że po wyborach szef partii wielokrotnie zaprzeczał jakoby jego partia głosiła antysemitką ideologię¹.

2.1 Ataki, wandalizm, propaganda

Nie ma wątpliwości, że w przypadku hierarchizowania różnych przejawów ksenofobii najbardziej poważne i szczególnie niepokojące są problemy związane z przemocą wynikającą z przyczyn rasowych, narodowych i religijnych. Oczywiście, to nie Żydzi są w pierwszej kolejności obiektami prześladowań na Ukrainie. Pierwszymi ofiarami rasistów są Cyganie, imigranci z Afryki, Południowo-Wschodniej Azji, Kaukazu i Tatarzy krymscy. Wstępne wyniki badań z 2012 roku wyliczają trzy przypadki bezsprzecznej antysemitkiej przemocy. W ich wyniku zranione zostały cztery osoby (w tym uczeń z Kijowa, który trafił do szpitala z ciężkim urazem mózgu). W 2011 i 2010 roku nie odnotowano żadnych przejawów działalności antysemitkiej zarejestrowanej przez ukraińską policję. W 2009 roku zarejestrowano jeden taki incydent, w 2008 roku pięć osób ucierpiało na skutek przemocy antysemitkiej. W 2007 roku miało miejsce pięć ataków antysemitów, w których osiem osób zostało rannych, w 2006 roku sytuacja była identyczna. Rok wcześniej ponad osiem osób zostało rannych w sześciu incydentach. Tak więc można zauważyć widoczny spadek przemocy antysemitkiej².

Bardziej rozpowszechnioną formą antysemityzmu na Ukrainie, podobnie jak na całym obszarze poradzieckim jest antysemitki wansemita. – Режим доступу: <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=7201> (21.12.2012).

¹ A. Goldenstein. Wybory na Ukrainie: triumf demokracji i łyżka antysemitkiego dziegciu. – Режим доступу: <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=6926> (21.12.2012).

² Есть ли антисемитизм в современной Украине. – Режим доступу: <http://www.from-ua.com/politics/c88d008c50cac.html> (21.12.2012).

dalizm. Obejmuje on antysemickie graffiti, dewastacje cmentarzy i skalanie pomników ofiar Holokaustu. Przykładami wandalizmu w 2011 roku mogą być: zbezczeszczenie pomnika żydowskich ofiar Holocaustu w mieście Vjelijkie Mostach, zbezczeszczenie synagogi w Sumach; pomalowanie płaskorzeźby Goldy Meir w Kijowie; pomalowanie pomnika żydowskich ofiar Holocaustu w Dniepropietrowsku i Teodozji, etc. W 2012 roku policja zanotowała 9 przypadków wandalizmu, w 2011 roku również 9; w 2010 r. aż 16 wystąpień antysemickich, w 2009 r. – 19 przypadków, w 2008 – 13, w 2007 – 20, w 2006 – 21. Można powiedzieć, że poziom wandalizmu antysemickiego pozostaje dość stabilny. Pragnę jednak zauważyć, że we wszystkich tych przypadkach organy ścigania nie chcą widzieć ideologicznej motywacji i nie klasyfikują ich jako zbrodnie na tle rasistowskim. Ponadto, w niektórych przypadkach ofiary nie wnoszą spraw do sądu więc antysemita unikają kary¹.

Tendencja spadkowa trwa natomiast w propagandzie antysemickiej. Spadek rozpoczął ponad cztery lata temu, po wzroście liczby publikacji antysemickich od 2002 do 2006 roku. Tak więc, w 2009 roku opublikowano 46 antysemickich artykułów, w 2008 r. – 54, w 2007 r. – 542; w 2006 r. – 676; w 2005 r. – 661, w 2004 r. – 379; 2003 r. – 258; 2002 r. – 179. Naturalnie, monitoring nie obejmuje wszystkich ukraińskich mediów, gdyż jest po prostu niemożliwe do zbadania. Dlatego jego wyniki nie powinny być interpretowane jako dokładna ilość antysemickich artykułów publikowanych w ukraińskich mediach. Konieczne jest również zaznaczenie, że antysemityzm coraz częściej objawia się w Internecie. W 2002 roku obserwujemy olbrzymi wzrost propagandy antysemickiej, związany z działalnością Międzyregionalnej Akademii Zarządzania Kadrami (MAUP), która opublikowała blisko 90 proc. materiałów. Jesienią 2007 MAUP zakończył kampanię antysemicką².

Eksperti stwierdzają, że antysemityzm jest rzeczywistym problemem współczesnej Ukrainy, ale jego zakres jest często sztucznie wyolbrzymiany. Antysemityzm sięga do głęboko zakorzenionych uprzedzeń narodowościowych, które funkcjonują w powszechnej świadomości. Obecnie trudno nie zauważyć, że oligarchowie Ukrainy składają się głównie z Żydów i wykonują te same funkcje związane z

¹ V. Likhachev. Anti-Semitism in Ukraine: Preliminary Results of the 2011 Monitoring, Euro-Asian Jewish Congeress. – Режим доступу: <http://cajc.org/page34/news28184.html> (21.12.2012).

² Ibidem.

przymusem ekonomicznym, które pełnili od wieków. Antysemityzm jest również związany z pogarszającą się sytuacją w państwie. W przypadku kryzysu ekonomicznego zawsze poszukuje się winnych, najczęściej przedstawicieli mniejszości. W każdym państwie wieloetnicznym trudno jest pozbyć się ksenofobii. Ludzie używają bowiem prostej identyfikacji na «swoj-obcy» – «przyjaciel – wróg»¹.

Antysemityzm na Ukrainie nie istnieje jako wyraźnie sformułowana ideologia, czy stały stereotyp świadomości masowej, ale raczej jako rozproszone nastroje antyżydowskie części mieszkańców kraju, szczególnie na Zachodzie. Ponadto Ukraińcy nie traktują Żydów jako mniejszość narodową, które są postrzegane na Ukrainie bardzo negatywnie. Co więcej, Żydzi są postrzegani w świadomości masowej jako jedna z najbardziej akceptowanych grup etnicznych. Antysemityzm nie jawi się więc jako dominujący problem etniczny w świadomości społecznej współczesnych mieszkańców Ukrainy; jest poza ramami problemów związanych z codziennym bytowaniem w raju ogarniętym kryzysem ekonomicznym i politycznym. Możemy mówić jedynie o ukrytej ksenofobii charakteryzującej część ludności państwa².

3. Organizacje żydowskie na Ukrainie

Związek Organizacji i Gmin Żydowskich Ukrainy (Асоціація єврейських організацій и общин України – Waad) rozpoczęła swoją działalność pod koniec 1987 roku. Jej założyciele byli zwolennikami praw Żydów i działaczami podziemia syjonistycznego, wierzyli oni, że ukraińska społeczność żydowska nie powinna dążyć do przynależności do ukraińskiego rządu, a jej członkowie uważali, że mniejszość żydowska powinno mieć specjalne przywileje, nie tylko o charakterze kulturowym. W jego skład wchodzi 266 organizacji z 90 miast Ukrainy, w tym 52 wspólnoty religijne, 50 wspólnot miejskich, 13 struktur społecznych, 17 szkół żydowskich, 79 organizacji kulturalnych, 12 stowarzyszeń więźniów gett i obozów koncentracyjnych, 10 organizacji młodzieżowych i pięć innych organizacji. Związek jest aktywnym członkiem i przedstawicielem wszystkich organizacji żydowskich Ukrainy na Światowym Kongresie Żydów i w Świato-

¹ Аналітик: Антисемітизм на Україні буде посилюватися. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2012/04/19/971643.html> (21.12.2012).

² Antysemityzm w Polsce..., op. cit. – S. 180–185.

wej Organizacji Syjonistycznej. Głównym celem Stowarzyszenia jest stworzenie i wzmocnienie struktur, które mają na celu odrodzenie narodowe i umocnienie więzi między organizacjami żydowskimi, ale także prowadzenie działań organizacyjnych, finansowych i zawodowych mających na celu stworzenie systemu ochrony socjalnej ukraińskich Żydów. Organizacja ma także na celu propagowanie działalności kulturalnej i edukacyjnej poprzez utworzenie sieci placówek edukacyjnych na wszystkich poziomach, wykłady, seminaria, konferencje, naukę języków, historii, kultury i tradycji narodu żydowskiego. Zwraca się szczególną uwagę na ożywianie żydowskich wspólnot religijnych i rozbudowę i wzmocnienie więzi między żydowskimi organizacjami i związkami wyznaniowymi, organizacjami żydowskimi z Izraela i innych państw. Organizacja pomaga także w podróżach do Izraela. Za tradycyjny cel uznaje się promowanie ochrony czci i godności narodowej Żydów na Ukrainie i przeciwstawianie się antysemityzmowi¹.

Założona w 1999 roku, Żydowska Konfederacja Ukrainy (EKU) jest stowarzyszeniem krajowych, regionalnych i lokalnych organizacji. Jej szczególnym celem są prace na rzecz «przebudowy sposobu życia Żydów i wspieranie wartości humanitarnych». Została ona założona przez cztery organizacje: Unię Żydowskich Organizacji Religijnych na Ukrainie (OIROU), Towarzystwo Kultury Żydowskiej/Radę Żydowską Ukrainy, Waad oraz Kijowską Społeczność Żydowską. EKU zajmuje się projektami promującymi wykształcenie, kulturę, rozwój przywództwa, zmniejszenia ubóstwa. Wspiera szereg publikacji. Jednak EKU do tej pory nie udało się zrealizować obietnice zebrania zasobów finansowych w celu wsparcia organizacji członkowskich. Utajone spory w przywództwie EKU doprowadziły do otwartego konfliktu jesienią 2002 roku dotyczącego wartego około milion dolarów projektu budowy Centrum dziedzictwa kulturowego na obszarze Babiego Jaru. W sporze głos zabralo wielu przedstawicieli świata politycznego, zarówno żydowskiego, jak i ukraińskiego. Konflikt zakończył się jednak wycofanie EKU z projektu².

Głównymi osiągnięciami społeczności żydowskiej na Ukrainie w ciągu ostatnich lat było stworzenie trwałych struktur gminnych funk-

¹ Ассоциация еврейских организаций и общин Украины. – Режим доступа: <http://www.vaadua.org/47> (21.12.2012).

² V. Khanin. Jewish Confederation of Ukraine. – Режим доступа: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Jewish_Confederation_of_Ukraine (31.12.2012).

cjonujących we wszystkich dziedzinach życia: społecznej obronie i edukacji, kulturze, religii, pracy z młodzieżą, repatriacji, zachowania dziedzictwa żydowskiego, informacji, itd.

Społeczność żydowska na Ukrainie liczy dziś trochę ponad 71 tys. osób, co stanowi 0,2 proc. ludności Ukrainy. Żydzi i ich rodziny zamieszkują około 130 miast. Na przestrzeni ostatnich 10 lat ogromna ilość wyznawców judaizmu wyemigrowała (główne kierunki migracji to Izrael i USA). Ukraińskich Żydów nie omijają także niże demograficzne, które stały się jednym z głównych problemów obszaru postradzieckiego. Żydzi posiadają bardzo silną świadomość narodową i poczucie odrębności od pozostałych mieszkańców Ukrainy. Objawia się to między innymi poprzez ilość funkcjonujących organizacji żydowskich. Wszystkie główne organizacje żydowskie są oficjalnie uznawane przez władze Ukrainy. Ukraińscy Żydzi przestali już żyć jakoby na uboczu głównego nurtu społeczno-politycznego. Coraz częściej angażują się w bieżące sprawy dotyczące przyszłości Ukrainy. Współpracują w wielu programach z ministerstwami i służbami państwowymi. Przedstawiciele organizacji żydowskich często uczestniczą w spotkaniach na różnych szczeblach państwa, w tym także na najwyższym poziomie. Wspólnoty narodowe nie otrzymują natomiast żadnej pomocy ze strony państwa. Sytuacja taka jest zrozumiała biorąc pod uwagę trudne warunki ekonomiczne i dość skomplikowaną sytuację wewnętrzną na Ukrainie¹.

Bibliografia:

1. Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie. Raport z Badań. pod red. I. Krzemińskiego. – Warszawa 2004. – С. 15–17 с.
2. Беренштейн О. Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України у 20-30 роках ХХ ст. – Кіїв, 1998. – 10–17 с.
3. Dubnow S. The newest history of the Jewish people 1789-1914. – Moskwa, 2002. – С. 140–160.
4. Кабузан В. М., Наулко В. І. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. – № 6.
5. Magocsi P. A History of Ukraine. – Washington, 1996. – 350 с.
6. Аналитик: Антисемитизм на Украине будет усиливаться. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2012/04/19/971643.html> (21.12.2012).

¹ Ассоциация еврейских организаций..., op. cit.

7. Ассоциация еврейских организаций и общин Украины. – Режим доступа: <http://www.vaadua.org/47> (21.12.2012).
8. Goldenstein A. Wybory na Ukrainie: triumf demokracji i łyżka antysemitckiego dziegciu. – Режим доступа: <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=6926> (21.12.2012).
9. Danilenko V. Kiev District Commission of the Jewish Public Committee for Relief to Victims of Pogroms. State Archive of the Kiev Oblast. – Режим доступа: <http://www.eastview.com/docs/FR-3050-vstuplenie%20Eng.pdf> (21.12.2012).
10. Есть ли антисемитизм в современной Украине. – Режим доступа: <http://www.from-ua.com/politics/c88d008c50cac.html> (21.12.2012).
11. Євреї. Українська енциклопедія. – Режим доступа: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?AddButton=pages\JE\Jews.htm> (21.12.2012).
12. Каминник И., Ганжа А. Украина для евреев? – Режим доступа: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/ukraine.html> (21.12.2012).
13. Khanin V. Jewish Confederation of Ukraine. – Режим доступа: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Jewish_Confederation_of_Ukraine (31.12.2012).
14. Конквест Р., Жнива Скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – Режим доступа: <http://zhnyva33.narod.ru/> (21.12.2012).
15. Likhachev V. Anti-Semitism in Ukraine: Preliminary Results of the 2011 Monitoring, Euro-Asian Jewish Congeress. – Режим доступа: <http://eajc.org/page34/news28184.html> (21.12.2012).
16. Petrow M. Nasilający się antysemityzm na Ukrainie i w Mołdowie. Portal Społeczności Żydowskiej. – Режим доступа: <http://www.jewish.org.pl/index.php/en/antysemityzm-mainmenu-72/2887-nasilajpcy-sintysemityzm-na-ukrainie-i-w-mosdowie.html> (21.12.2012).
17. Tuzow-Lubański E. Watażka «Swobody» – największy antysemita – Режим доступа: <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=7201> (21.12.2012).
18. Украина для евреев? – Режим доступа: <http://telegrafua.com/social/11679/> (21.12.2012).
19. Украина. Евреи на территории Украины до конца 18 в., Society for Research on Jewish Communities. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/15408#03> (21.12.2012).
20. Зисельс И. Динамика численности еврейского населения Украины. Опубликовано на сайте ассоциации еврейских организаций и общин Украины. – Режим доступа: <http://www.vaadua.org/josef2006/dinamChisl.html> (21.12.2012).